

TÜRK DİLİNDE ÜNSÜZ DÜŞMESİ, NEDENLERİ VE TÜRLERİ*

THE CONSONANT DROPS, ITS REASONS AND VARIETIES IN TURKISH

*Nadir İLHAN*****Özet:**

Türkçede ünsüz düşmesinin temel sebepleri olarak Türkçenin asli sesi olmayan ünsüzlerin düşürülmesi / alınma kelimelerin dilin bünyesine uydurularak alınırken meydana gelen düşmeler; Türkçenin asli ünsüzlerinin lehçe, şive ve ağızların oluşumunda toplumsal tercihlere bağlı olarak düşürülmesi, sesin özelliğine bağlı olarak düşürülmeler gibi üç temel sebebi görülmektedir.

Düşen ünsüzlerin durumu açısından da; kalıcı düşmeler yazı diline yansıyan düşmeleri; geçici düşmeler ağızlarda görülen ve bir yazı dili içerisinde bölgeden bölgeye değişebilen düşmeleri göstermektedir. Her iki tür düşme de Türkçede çokça görülmektedir.

Düşen ünsüzün yeri açısından; kelime başı, içi ve sonu ile ek başı ve sonunda ünsüz düşmeleri görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ünsüz düşmesi, Kalıcı ünsüz düşmesi, Geçici ünsüz düşmesi

43

Abstract:

The consonant drops not being the basic sounds of Turkish as the main reasons of the consonant drops in Turkish are of three basic reasons such as the drops occurring while taking the foreign words by making them appropriate into the language structure, the drops of Turkish main consonants in the formation of the dialect, accent and mouths depending on the social preferences and the drops depending on the sound features.

With respect to the case of the dropped consonants; the permanent drops show the drops reflected to the written languages, the temporary drops show the ones seen at mouths and changable ones from region to region in a written language. Both types of the drops are seen in Turkish a lot.

With respect to the places of dropped consonant in Turkish, the consonant drops are seen at the beginning, in middle and at the end of the word, and at the beginning and at the end of the affixes.

Key words: Consonant drop, Permanent consonant drop, Temporary consonant drop

* Bu yazı Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün tarafından düzenlenen Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumunda sunulan bildiriye dayalı olarak hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Elazığ nadirilhan@hotmail.com

Giriş:

Türkçe dünya dilleri içerisinde konuşulduğu coğrafi sahanın genişliği ve tarihî geçmişi açısından dünya dilleri arasında ilkler arasında yer almaktadır. Köklü bir geçmişi olan Türkçenin bugün yazı dili olarak kullanılan yirminin üzerinde lehçe veya şivesi bulunmaktadır.

Lehçe/şive ve bunların yazı dili hâline dönüşmemiş kolları olan ağızların oluşmasında, dilin kelimelerinde meydana gelen ses olayları yanında, bir kısım gramer şekillerindeki -yapım ve çekim eklerinde- farklılaşmalar, kelime hazinesindeki değişimler gibi çeşitli etkenler rol oynamaktadır. Lehçelerin oluşumunda etken olan ses olaylarıyla ilgili olarak Kâşgarlı Mahmud, Divanü Lugat'it-Türk'te "*Asıl lûgatte, asıl kelimede değişiklik az olur. Değişmeler, ancak birtakım harflerin yerine başka harfler gelmesi yahut atılması yüzünden olur*" (Atalay, 1998: 30-31) demektedir.

Köktürk yazılı belgelerde; "c, f, h, j, ğ, v" gibi sesler yer almazken, bugün yazı dilimizde bu sesleri kullanılmaktadır. Geçmişte olduğu gibi bugün de kelime başında Türkçede yer almayan bazı sesler vardır. Talat Tekin, bu konuda "d, g, η, ñ, r, z / dışındaki tüm ünsüzler söz başında bulunur; /l, p, ş/ ünsüzleri yalnız alıntı sözcüklerde söz başında bulunabilir" (Tekin, 2003: 64) demektedir.

Türkiye Türkçesinin yazı dilinde, biz bugün "ê, ə, ñ, x, q, w" gibi işaretleri kullanmamamıza karşın, Türk dilinin bu gün yaşayan lehçe ve şivelerinin çoğunda, bu işaretler yazı dilinde kullanılmaktadır. Ercilasun da "*Bu günkü ölçünlü (standart) Türkçede bulunmayan fakat pek çok ağız ve lehçede mevcut olan η sesi Köktürkçede de vardır. Ayrıca bugün sadece Saha (Yakut) Türkçesinde bulunan ñ sesi de Köktürkçede bulunur*" (Ercilasun, 2004: 177) diyerek, bugün Türkiye Türkçesinin yazı dilinde yer almayan bazı seslerin, tarihî dönem metinlerinde, çağdaş lehçelerde ve ağızlarda yer aldığını göstermektedir.

Saha Türkçesindeki bu tür seslerle ilgili olarak Kirişçioğlu da "*Kelimenin başında y, n, r, ñ, g, ñ ve l ünsüzleri kesinlikle bulunmaz; r, l ünsüzleri ile başlayan alınma kelimelerde onlardan önce bu kelimelerin yapısına uygun ünlüler gelmektedir*" (Kirişçioğlu, 1994: 28) bilgisini vermektedir.

Türkçenin ses sistemine ünsüzler açısından bakıldığında, Türkçenin en eski yazılı belgelerimizden itibaren durağan, donuk bir yapıyla günümüze ulaşmadığı görülmektedir. Aksine, dilin "değişip gelişebilen canlı bir varlık" olma özelliğine bağlı olarak Türkçe, ünsüz sisteminde ve ünsüzlerin kullanımında da bir kısım değişimler, türemeler, düşmeler gibi ses olaylarıyla gelişerek geniş bir coğrafyada pek çok yazı dili ve onlar içerisindeki ağızlarla günümüze ulaşmıştır.

Ünsüz düşmesi, dilin aslî kelimelerinde veya alıntı kelimelerinde görülen ve kolay söyleyişe yönelme veya lehçeleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan bir ses olayıdır. Nevzat Özkan da ünsüz düşmesinin nedeni ve düşen ünsüzler ile ilgili olarak “*Gagavuz Türkçesi’nde de daha rahat söyleme eğilimine bağlı olarak ünsüz düşme olayları görülmektedir. Ön, iç ve son seste düşen belli başlı ünsüzler şunlardır: ğ, h, k, l, n, r, t, v, y.*” (Özkan, 1996: 84) demektedir.

1. Ünsüz Düşmesinin Nedenleri:

Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım adlı eserde, “*Seslerin birbirleriyle olan ilişkileri sırasında gramer birliğinin bünyesindeki ünsüzlerden biri düşer, buna ünsüz düşmesi denir. Türkçede en çok düşme eğilimi gösteren ünsüzler damak ünsüzleri (k, g, ğ) ile akıcı (l, n, r) ünsüzlerdir*” şeklinde açıklanan ünsüz düşmesi için belki başka nedenler de tespit edilebilir, ancak ünsüz düşmesinin temel nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Türkçenin aslî sesi olmayan ünsüzlerin düşürülmesi / Alınma kelimelerin dilin bünyesine uydurularak alınırken meydana gelen düşmeler.

2. Türkçenin aslî ünsüzlerinin lehçe, şive ve ağızların oluşumunda toplumsal tercihlere bağlı olarak düşürülmesi.

3. Sesin özelliğine bağlı olarak düşürülmeler. Örneğin akıcı ünsüz r’nin telaffuz zorluğu, y’nin yarı ünlü değerinde ve akıcı olması vb. ebeplerden bazı ünlüler kolayca düşürülmektedir.

2. Ünsüz Düşmesinin Türleri:

2.1. Düşen Ünsüzün Yeri Açısından Ünsüz Düşmesi:

Düşen ünsüzün yeri açısından ünsüz düşmelerine bakıldığında, kelime kökleri ve ekler açısından şöyle bir durum karşımıza çıkmaktadır. Kelime köklerinde ünsüz düşmesi kelime başında (ön seste), ortasında (iç seste) ve sonunda (son seste) olmak üzere üç yerde olabilmektedir. Eklerde ise ünsüz düşmesi ek başında ve ek sonunda olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır.

2.1.1. Kelimelerde Ünsüz Düşmesi:

2.1.1.1. Kelime Başında Ünsüz Düşmesi:

Düşen ünsüzler, “*b-, h-, n-, v-, y-*” sesleridir. Bu seslerden “*h*” ve “*v*” ünsüzleri, Eski Türkçe dönemi metinlerinde görülmemektedir. Kelime başında düşen bu ünsüzlerden yazı dilinde görülen örnekler, kalıcı düşmeler olmasına karşılık, ağızlarda görülen düşmeler geçici ses düşmeleridir.

“*b- > ø*”: “*b*” sesi özelliği itibarıyla sağlam bir ses olup Türkçenin bütün lehçelerinde kullanılan bir sestir. Ancak “*b-*” sesinin lehçe özelliği olarak bazı lehçe ve şivelerde toplumsal tercihlere bağlı olarak “*v-*”ye, “*m-*”ye ve “*p-*”ye dönüştüğü görülmüştür. Bununla birlikte, Eski Türkçedeki “*bol-*” fiilinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde, bazı çağdaş lehçe ve ağızlarda “*b-*”siz şekliyle

kullanıldığı görülmektedir. “bol-” fiilinin “ol-” şeklindeki kullanıma bürünmesinde metinlerde, herhangi bir ara devre veya şekil görülmemektedir. Eski Türkçe metinlerde “ol-” şekli görülmediği için, kelimenin “bol-” fiilinin başındaki “b-”nin düşmesiyle ortaya çıktığı düşünülmektedir.

“*Kelime başındaki b- sesi bol- fiilinde düşerek ol- şeklini almıştır. ola 2a.10, 2b.1 < bol-, olan 62a.17 < bol-, olma 2a.4, 30a.7 < olun-*” (İlhan, 2009: 93); bol- > ol- ikililik arz eder (İMS).

“h- > ø”: emşirim, âmşira (EİA); aḫaret, oparło (ErİA); işğırñ (hıçkırık), aḫaret (hakaret), oḫğa (hokka), İseyin (Hüseyin) (GKAYA); aḫıyḫat, èlek < helāk, ēli < hālā, èp < hep (BKTm); Asan, Üsön (Hüseyin), uruyat (hürriyet), aba (hava), acat (ihtiyaç), adal (helal), apta (hafta), ar (her), urmat (hürmet), ukuk (hukuk), önör (hüner), ökü (hüküm), ökmöt (hükümet), esep (hesap), ese (hisse), eç (hiç), azır (hazır: şimdi). (KTG); avla- < havla-, izmekar < hizmetkar, ükümet (KTA); Fatma Hanım > Fadim ānım (NYA); epzin (hepsini), oca (hoca), azır, erkez, asretler, ısım (hısım), elāl, ayvannñ da, ediye, em (PKTA); ačan < haçan (ne zaman), Asan, izā < hiza (RİA).

“*Ön seste h düşmesi: a, e, i, o ve ö ünlüleri yanında görülür: a ünlüsü yanında: alkayı (M. 81), angısı (D.Ö.73), azırlamış (İ. T. 141) < Ar. hâzir+la, aḫta (İ.T.21), < ETT hefte, T.T. hafta, aset (M. 74) < Ar. hâsed, ayın (D.Ö.121) < Ar. hâ'in, e ünlüsü yanında: erif (İ.T.144) < Ar. harîf, T.T. herif, eniz (İ.T.108) < ETT henüz, ergele (C. Y. 84) < ETT hergele, esap (D.Ö.83 1) < Ar. hesâb. Diğer ünlüler yanında: izmet (İ.T.90) < Ar. hizmet, üük (İ.T.86) < Türk. Höyük*” (Özkan, 1996 : 85).

“n- > ø”: oomat (nimet), asaat (nasihat), apaz (nefes), açar (naçar), ım (nem) (KTG).

“v- > ø”: urdu, ura, uruldum (EİA); uruldum (Fiilin eski şekline dönüş olarak algılanması gerektiği belirtilir, s.56.) (KBAYA); uruş- (vuruş-), ökül (vekil), ucut, ucdan (vicdan), orat (vefat), osuyat (vasiyet). (KTG); ücut (vücut) (NYA).

“y- > ø”: ilan (AYA); inçü, it- (yit-), iti < yiti (keskin) (BD); utardız, üzük (EİA); ilan, ıldırım, iḡit, it- (yit-), üreyh (yürek), üz, üz-, üz göz, üzüyh, üsgel-, gaz aḡi (ErİA); ılan (yılan, DLT 783), bugün yirde ilanlar yir yüzini (HŞ 2378), ilansuz (HŞ 2216), ılduz, ırak, ırla-, it-, incü (ETT); üsgeg, üz, üreg, üzgec, oḫari, iḡirmi (GKAYA); uya < yuya < yuva (BKTm); üsúF, ük, iḡidim, ilanı, iḫamaz. (KBAYA); ilân < ET yılan (ÖTG); ika- < yıka-, ilan, ipran- < yıpran-, irmi (RİA)

2.1.1.2. Kelime Ortasında Ünsüz Düşmesi:

Kelime içi düşmelerinde “-b-, -d-, -f-, -g-, ḡ-, -h-, -k-, -l-, -n-, -r-, -s-, -t-, -v-, -y-, -z-” ünsüzlerinin düştüğü görülür. Düşen “-v-”lerin bir kısmı “-b-”den dönüşümle ortaya çıkan şekillerdir. Örneğin “*calooru-* (yalvar-), *cooş* (< yabaş < yavaş)” (KTG) gibi. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde kelime içi “-g-, -k-, -l-”li örnekler, Türkiye Türkçesinde bu ünlülerin düşürülmesiyle kullanılmaktadır.

“yalanguz (yalnız), yalkamak (yala-), yapırgak (yaprak), olturmak (otur-), ingek (inek) vb. gibi” (Caferoğlu, 1968).

“-d- > ø”: genilerinin (AYA); günüz (EİA); günüz (GKAYA); afanım efendim (KBAYA); şini < şindi < şimdi (RİA); günüz (EA).

“-f- > ø”: çüt (çift), ökesini (öfkesini), yuğa (AYA); çüt, çüte, mısdā_a (EİA); yuha (GKAYA); eder: sufısa- 119a/4 > susa- 122b/7 şekilleriyle ikililik arz (İMS); çütçü_ımiş. (KBAYA); teviK, yuğa (KYA); öfke > öke, ökelen-, yuğa, çit çibih (NYA); hoşke < hofke < öfke (RİA); yuğa (EA); çit (Af.Din.), çitlik (Den.Çiv.), mütü (Den.Tav.) (GBAA).

“-g- /-ğ- > ø”: Esasında bu ses, Türkçemizde dilin sağlam seslerinden biri olarak kabul edilir. Dilin sağlam seslerinin normalde düşürülmemesi gerekir. Ancak lehçeleşmeye ve toplumsal tercihlere bağlı olarak bu ses Türkçenin bir kısım lehçelerinde, bazı durumlarda düşürülmüştür. Bu düşürülmelerin bir kısmı geçici düşmeler iken bir kısmı lehçe özelliği olarak kalıcı düşmeler şeklinde görülmektedir.

hanısını (AYA); kerek < kergek, arılık < arılgı (BD); Ek sonundaki “-g- /-ğ-” sesleri düşmüştür (ETT); işgek > işek 141a/5, kazgan > kazan 220b/1, kergek > kerek 46a/4, kulgak > kulak 33a/8, orgak > orağ 480a/7; ikili kullanım şeklindeki bulga- > bula-; *filden isim yapma eki -ğuçı/ -güçi, -ğıçı/ -giçi*: kıl-ıçı 25a/3, oku-yu-çı 182a/4, tök-üçi 28b/4; *partisip eki -gan*: kal-an (kurbānlığını) 367b/4, toğ-an (oğlan) 402a/8; *gerundium eki -gınça*: çık-ınça 330a/7 (İMS); altoo < altagu: altısı, biröö < biregü, boor < bağır: bağır, buu < bugu: buğu, cuur- < yogur-, ceen < yegen (KTG); *İç seste bir ünlü ile bir ünsüz arasında*: hani < hangi, káva < kavga, peyamber < peygamber. (RİA); sādeş (Man.Som.), ūra- (Den.Çiv) (GBAA).

“-ğ- > ø”: ölen, deél (AYA); öğretmen, öle, foturaf, kelolan, örānacah (EİA); foturaf, esdafurullah, ereti (iğreti), ide (iğde), ine (iğne), iren- (iğren-) (EİA); yāmur, marullan- (mağrurlan-) (GKAYA); öratman mı (KBAYA); acam < -acağım, -acan < -acağın, -acayıs < -acağız, aşāya < aşāğıya, bua < buğu, olan < oğlan, souk < soğuk, (eği > i) değil > dil (KTA); foturaf, yāmur, ğanı (kağrı), sādıc, dēnek (KYA); ārı-, āzına, yāmur, ōlah, dōru, ūraş-, būda, ōret- (NYA); buday, tōru, ulu (oğlu), sormā < sormaa < sormağa, maā, caymaā, şorbaā, bermeē . (PKTA); baaşla- < bağışla-, baır- < bağır-, geleceim, dedūmuzı, kabaı, erkeı. yāmur yāmiş, ālarum (ağlarım), dōrı < doğru, ōlı (oğlu), āşam < ağşam < akşam (RİA).

“-h- > ø” şareli, heralda, mamuzu, pelivan, basını (bahsini) (AYA); ramet, mamut, tembeli, makemeye (EİA); direm, esap (ashap), mapıs/mapus, meçul (EİA); zabanān, direm, meseb, mapus, cepe. (GKAYA); aleyisalam, amaT. (KBAYA); baa (paha), daarat, kaar (kahır), şaar (şehir), möör, möönöt (mühlet), köönö (köhne). (KTG); *Yanındaki ünlüye tesir etmeden*: ejdera < ejderha, meşur < meşhur, şübe < şüphe, lāna < lahana, (uha > ā) märebe. *Kısalma*: anatar < anahtar, āret < ahret, kāve < kahve (KTA); anātar, āmet, ğāfe, tāta *örneklerinde yanındaki ünlüyü uzatır*. Cepe, direm, haşeş (haşhaş) (KYA); mahsül > māsıl, muhākeme >

mākeme, māmıt, zāmet, cepe (NYA); daa < daha, müabbet, seyaat, pāli (pahalı), raatsız. bāriye < bahriye, cepe, İtiyaç, mārūm, meşuf, pēlefan < pehlivan, sabalan şoret (şöhret) (RİA); fetet-, mamuz (EA); ġāvā (Man.Som), umumānā (Man.Kul.), mapıs (İz.), sāroş (Af.Din.). (GBAA).

“-k/-k- > ø”:

eletronik (AYA); getirecesiz (EİA); eksik > èsik, seksen > sèsen (GKAYA); ütey < öteki, alacasın, ġürecesınıs (göreceksiniz) (KTA); vāmedecim, arnavuTluda (KYA); yüksel- > yüsel-, yüksek > yūsek, èsik, sèsen, õsür-, yoķ > yō (NYA); sataçasun, alaçasen, ġidecesun (RİA); *Özellikle “-cāk” gelecek zaman ekinde karşılaşılr:* āşam (Man.Som.), yūsāk (Man.Som.), satecāna (Ay.Kar.), õsüz (Den.), tanİcēmiş (Den.Acp.), yapçasıñ (Den.Tav.) (GBAA).

“-l- > ø”:

onarı, ġaħıp, dümbekler (dümbekler) (AYA); kiltür- ~ kitür- (BD); boşatTıġı, atmıs, dinemedem, atmıs, bimem, osun, ġaħ (EİA); dadaş (dal+daş), atmıs, asvat, at_ tarafdān, boşat- (boşalt-) (ErİA); getir- < keltür- (DLT 298), getir getir neyi (ŞD 45-4), getürdi (ŞD 163-3), getürmişdür (ŞD 140-6), otur- < oltur- (DLT 438, UYS 111, Alt.gr.s. 321), oturalı (ŞD 147-12), oturdı (HŞ 872), oturmuş (HŞ 9836), oturdı (HŞ 880) (ETT); atmıs, düzet-, ġaħ- (GKAYA); boşadam (boşaltayım), atmıs (KBAYA); ġāfa (kalfa), ādı ġēdi, õsuñ *örneklerinde düşen sesin yanındaki ünlü uzar.* (KYA); ikbaharda, ġalk- > ġaħ-, Haħ (halk), nasısñ (NYA); kegen, kese, totırar < doldurur, kemedi (PKTA); *İç seste bir ünlü ile bir ünsüz arasında:* beki < belki, iskemi < iskemle, õsun < olsun. İķ < ilk, atmıs < altmış, boşat < boşalt-. (RİA); kākā (Man.Som.), āmıyor (Man.Som.), ġādi (İz.Url.), õdum (Den.Tav.), ġūsüñ (Ay.Kar.) (GBAA).

“-n- /-ñ- > ø”:

onuki (AYA); çükü, isanın, buleri, olere, sora (EİA); ġeş (genç), reyh (renk), tırasformotor, sora, tari (tanrı) (ErİA); tuc (tunç), sora, beiz (beniz), Tāri (Tanrı), bular (GKAYA); sōra, būlar, izıbatları (KBAYA); caak (yanak), köön (gönül), maa (bana), saa (sana), söök (<süñük: kemik). (KTG); dek (denk), ġeş ġİz, irek < irenk, pezevek, piriş, sora (KYA); rençperlik > ireşberlik, pirincin > piricin, sōra, ġeş ġoca (NYA); bular, bolar. *Öğrenilen ġeçmiş zaman “-gan” ekinde:* cıyġasın (toplamışsın), yapġasın, kalgaman, ópkeleme < öfkelenme, sōra, sūra (PKTA); bula < bunlar, olar < onlar, sora < sonra (RİA); reşber, piriş, ġeş. (EA); sōra, İsan, sã (İz.). (GBAA).

“-r- > ø”:

diyolar, yimbeş, soña, bişey, çılçılbah (AYA); kutkar- < kurtkar- (kurtar-), idi ~ irdi (BD); deslere, mezalıñda, sona, èniyolar, bıķaç (EİA); asdudtur-, bigaş, bişe, boşli (borçlu) (ErİA); ġaşlıñ, Baybut (GKAYA); *İkililik arz eder:* ir- > i- (İMS); yimbēş, sona. (KBAYA); bıçok, çikin, döt, deyoIā, ondan sonı, remuk, vādır, yimbeş (KYA); ġoñdum (korktum), tesle-, aşıt-, döt biñ, alısñ (NYA); e-dim < ET er-, qutul- < ET kurtul- (ÖTG); akasina < arkasına, arkadaşlalan < arkadaşlarla, bilūsen < bilirsen, otumıs < oturmuş, sōna, kuşum < kurşun. *İç seslerde aynı hecede yer alan komşu ünsüzler yanında:* kık < kırk. (RİA); ġaşlıñ < harçlık, sep- < serp-. (EA); ġidākān (Man.Som.), ġā sı (Man.AIş.), ētāsı (İz.Url.), hu ġadācıķ (İz.Ber.), çāşaf (Den.). yirmi (Küt., Uş.), ġötürmüşIā (Den.Çiv.) (GBAA)

“-s- > ø”:

hepı de, anarşit (EİA); (-şs- > -şş- > -ş-) akıllımışın, ne konuşmamuşuñ (KYA); almışsan > almıssan > almısan, vurmazsan > vurmassan > vurmasan (EA).

“-t- > ø”:

raslar, aptezini, üslerini (EİA); yassi, hızmekger (GKAYA); alpis (altmış) (BKTM); çifçi (KTA); çifçi, çiflik, raslamış, üslerine (KYA); çifci, hızmekar (NYA); serbessîñiz, sîpşîlikte (çiftçilikte), dosuñ, astsubay (PKTA); *İç seslerde aynı hecede yer alan komşu ünsüzler yanında*: mesler < mestler (RİA); üsbaş (EA).

“-v- > ø”:

töbeler (AYA); firdes, dömağ, töbe, da_ül (EİA); döşür-, çögen (çevgen), löbet, arıpa (Avrupa), goboy (kovboy), düdi (dövdü) (ErİA); döşür- (devşir-), evel (evvel), töbe (GKAYA); uru < uuru < oğrı (BKTM); coop (cevap), door (devir), koom (kavim), nooruz (Nevruz), oluya (evliya), soop (sevap). calooru- (yalvar-), töö (deve), dool (davul), cooş (< yabaş < yavaş) (KTG); auç/a^vuç < avuç, táuk, baul (KTA); töb_ olsun, mēzu < mevzu (KYA); devşir- > deşir- (topla-) (NYA); oy < üvey (RİA); evel < evvel, güvet < kuvvet (EA).

“-y- > ø”:

irehan, böle, deze, pehamber, şıñ, söylemez, kefinde, pedahladı (AYA); söyle, nere_e, di_i, gaz mıdı, hādı, şeile (EİA); bele, halile (haliyle) (ErİA); tireki (tiryaki), pēke (peyke), şikāt (GKAYA); öle, bēgir, babaigit (KBAYA); cōö (< yadag > yaya), ee (< idi > eye: sahip), neet (< Ar. niyyet > niyet) (KTA); buraa < buraya, ağlaarak, deecek, çeşme, nere. bālımış, baktıdım, böle, gomuya, öle, şeh (KYA); söliyemem, zēneb, bişiler, dēzeñ (teyzen) (NYA); nēa < niye, şēttum, şikāt < şikayet, bāram, böle, fasulá (RİA); ğāri (Man.Som), şe (Man.Kul.), ölä (İz.Ber.) (GBAA).

“-z- > ø”:

kalmasın < kalmazsın, demesın < demezsin (KTA); acığ < azıcık, e_sen doğmasañ deyo, inanmasıñız (KYA); azcık > ıclıñ (NYA).

2.1.1.3. Kelime Sonunda Ünsüz Düşmesi:

Kelime sonunda, “-g, -h, -k, -l, -n, -r, -s, -t, -v, -y, -z” ünsüzleri düşmektedir.

“-g/-ğ > ø”:

“Eski Türkçede birden fazla heceli kelimelerin sonunda yer alan g/ğ’ler Eski Anadolu Türkçesine geçerken düşmüştür: ayrı 48b.2 < adrığ, arulığ 32b.16 < arığ, kapu 53a.16 < kapığ, saru 39b.1 < sarığ, taru 8a.6 < tariğ” (İlhan, 2009: 93-94); katı < katığ (BD); *Bu sesler ikili kullanım arz ederler: arığ > arı, çerig > çeri, isig > isi, kıatığ > kıatı, kiçig > kiçi, (İMS); kişi < kişig, kıattı < kıatığ (BKTM); açuu (< açıg), aruu (< arıg), ayruu (< adrıg: ayırma), katuu (< katıg) (KTG).*

“-h > ø”:

saba, vala (AYA); memefi, abdula (ErİA); abdulla, sifde (siftah), teravi, sahi (GKAYA); Abdulla, Alla, Zeynulla (BKTM); tari (tarih) (KBAYA); künöo (günah), makröo (mekruh), şaa (şah). (KTG); evvā < eyvah, saba < sabah, sayı (KTA); iştibā < Ar. iştibāh (şüphe) (ÖTG); Nu < Nuh, saba < abah, silā < silah, tenbi < tenbih (RİA); abdulla (EA).

“-k/-k > ø”: anca, artı (artık), acı (azıcık) (AYA); dème (EİA); anca (GKAYA); anca (KYA); yō (İz.) (GBAA), *kır beş* (D.Ö.109), *zempere* (İ.T.239) < T.T. zemberek < ETT zembûrek “kapı mandalının rezesi” (Özkan, 1996: 86).

“-l > ø”: nasi (ErİA); nasıl? > nasın? > nasi? (GKAYA); ge, nası (KYA); nası, ge! (gel) (NYA); nasi < nasıl, istikla < istiklal (RİA); nasi (EA); nasi (GBAA).

“-n > ø”: yırtılmada (yırtılmadan), ederekte, derke (derken) (AYA); zati/sati, anise (anlıyorsun) (ErİA); hama, zata. (KBAYA); fala, gerisi_geri (KYA); zātı < zaten (PKTA); buldurçe < bildircın, zate < zaten, bu haldeyke (RİA).

“-r > ø”: geliyo, deni mi (AYA); oparło, bi, etmedile (ErİA); bi_daha, bi_şe, bi_dene (GKAYA); e- < er- (BKTM); tekra / tekira, bişiri, daşırı, oturu (KYA); almiyo (NYA); baraba < beraber, çamaşu < çamaşır, ebi < öbür, kada < kadar, bula < bunlar, ajdu < açtır, ğelu < gelir, hâbe < haber, pefi ehtiyası < peri ihtiyarı, ebisi günü < öbür gün (RİA); bi_defe EA); äyâ (Man.Som.), misi (Küt., Uş.), zâ (Den.), yetâ (Den.Çiv.). (GBAA).

“-s > ø”: avusto < ağustos (RİA).

“-t > ø”: üs, çif (AYA); dürüs, serbes, apTes (EİA); artes (artist), dürüs, dos, gomonis (komünist), makenes (makinist), serbes, suyigas (suikast), vaḥ (vakit) (ErİA); üst baş > üsbaş, mest > mes, dos düşman, dürüs (GKAYA); baḥ < baht, dos < dost (BKTM); as (ast), ıras (rast: gerçek), mas (mest: sarhoş), dos, dürüs, göş (< ETT guşt: et), pos, üs. (KTG); üs_gat (NYA); us < üst, çif < çift (RİA); ras gel-, dos, serbes (EA); üs gat (Den.Tav.) (GBAA).

“-v > ø”: Eski Türkçedeki sonu “-b”li bazı kelimelerde, kelime sonundaki “-b”, “-v”ye dönüşmekte ve “-v”leşen bu ses de bazı lehçelerde düşmektedir: su < suw (BD); suu (< sub), uu (ab: av), aloo (alev), baloo (pilav), döo (dev) (KTG).

“-y > ø”: buğda, çi küfte (AYA); bişe, buğda (ErİA); tü komamışdı HR 41, nice tü HR 42; itmesün iy karşı ya ömrüm gibi tirüñ şitâb (EZ 5-5). (ETT); bi_şe, boğda (buğday). (GKAYA); âbe < ağabey (KYA); boğda < buğday, şe < şey (RİA); buğda (EA); şē (Man.Kul.) (GBAA).

“-z > ø”: bike (EİA); gī! < kız! (NYA).

2.1.2. Eklerde Ünsüz Düşmeleri:

Eklerde ise ünsüz düşmesi, ek başında ve ek sonunda olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ek başlarında ve sonlarında “-ğ/-g”, “-k/-k” ünsüzleri, Eski Türkçe dönemi metinlerinde görülürken sonraki dönemlerde bazı lehçelerde kalıcı olarak düşürülmüştür. 1460 yılında tamamlanan Hazainu’s-Sa’adat’ta da ünsüz düşmesi olayı görülmüştür. “Eski Türkçede birden fazla heceli kelimelerin sonundaki g/ğ’ler ile bazı yapım ve çekim eklerinin başındaki g/ğ’ler Eski Anadolu Türkçesine geçerken düşmüştür: +ga, +Ig, -gAn eklerindeki g/ğ’ler Batı

Türkçesinde düşmüştür: şerbete 12b.6, güneşe 52b.5, ağacı 15b.11, olan 17b.13” (İlhan, 2009: 93-94).

“-yor” şimdiki zaman ekinin başındaki “y-”nin düşmesi, geçici düşme olarak ağızlarda da görülebilmektedir. Ek sonunda ünsüz düşmesi çokluk ekinin sonundaki “-r”nin düşmesi, “-yor” zaman ekinin “-r”sinin düşmesi, üçüncü çoğul şahıs ekinin düşmesi şeklinde de görülmektedir: gelorum, gidorum, yapım, görüm, çocukla, vardıla, gelmişle.

2.2. Düşen Ünsüzün Durumu Açısından Ünsüz Düşmesi:

Ünsüz düşmesi açısından Türkçenin metinlerine baktığımızda, bazı ünsüzlerin lehçe-şive özelliği olarak kalıcı bir şekilde düştüğü görülmektedir. Bazı ünsüz düşmeleri ise yazı dili haline gelememiş olan ağızlarda görülmekte olup, ağızdan ağza bölgeden bölgeye değişebilen *geçici ses düşmeleri*dir.

2.2.1. Kalıcı Ünsüz Düşmeleri:

Lehçe veya şive özelliği olarak düşen ünsüzler, tarihî metinlerde kullanılmasına karşın günümüz yazı dillerinde görülmeyen ünsüzlerdir. Bu açıdan Oğuz grubu şivelerine baktığımızda, bol- fiilinin başında bulunan b- ünsüzünün düşmesiyle “ol-” fiilinin ortaya çıktığı, düşmenin kalıcı olduğu görülmektedir.

Eski Türkçede ve çağdaş lehçelerin bir kısmında “bol-” şekliyle bulunan fiil “b-” ünsüzünün kalıcı olarak düşmesiyle bazı tarihî dönemlerle çağdaş lehçelerde “ol-” şeklini almıştır. “*ola 2a.10, 2b.1 < bol-, olan 62a.17 < bol-, olına 2a.4, 30a.7 < olun-*” (İlhan, 2009: 93).

“ile” edatının Rıdvan Öztürk’ün de dediği gibi “bilen”den türediği kabul edilirse -ki böyle olmalıdır-, burada da kalıcı bir “b-” düşmesi vardır. Öztürk, “*Uygur Türkçesinde vasıta hâli bilen “ile” edatı ile yapılır*” (Öztürk, 1994: 53) demek suretiyle bilen < ile değişimine işaret etmektedir. Bu kalıcı “b-” düşmesi de çağdaş lehçelerin çoğunda görülmektedir.

Yine Oğuz grubu şivelerinde, Eski Türkçe dönemi ve bazı çağdaş lehçelerden farklı olarak, çok heceli kelimelerde ikinci ve sonraki hecelerin başında ve sonunda bulunan “-ğ/-g” ünsüzleri ile eklerin başında ve sonunda yer alan “-ğ/-g; -k/-k” ünsüzlerinin de kalıcı olarak düştüğü görülmektedir. “-ğ/-g; -k/-k” damak ünsüzlerinin düşmesi, eskiden beri Batı Türkçesinde görülmekte olup, Batı Türkçesini Doğu Türkçesinden ayıran belli başlı özelliklerdendir: arı < arıg, *emek* < *emgek*, sarı < sarıg, sevi (aşk) < sevig, kazan- < kazgan-, *kapı* < *kapıg*, tavşan < *tabışgan*), *diri* < *tirig*, iyi < edgü, belir- < belgür-, *yalan* < *yalgan*, -gan/-gen: *bar-gan*, -ıg/ig: *sab+ıg* (söz-ü), *adgır+ıg*, -garu-gerü: *il+gerü*, *yok+garu*; -ga/-ge: *Oguz+ga*, -galı/-geli: *ölgeli*, -lık/-lik: *başlı* < *başlıg*, *küç+lüg*, ... vb.

Sonu “-k” ünsüzü ile biten kelimelere küçültme (+cIk , +cUk, +cAk) ve karşılaştırma (+rAk) ekleri eklenirken, kelime sonundaki “-k” ünsüzü düşer:

büyük+cek > büyücek, küçük+çük > küçücük, sıcak+cık > sıcacık; yumşak+cık > yumuşacık; çabuk+cak > çabucak; ufak+rak > ufarak küçük+rek > küçürek vb.

Akıcı Ünsüzler (l, r, y, n) de dilimizde en çok düşme eğilimi gösteren ünsüzlerdir. Bu düşmenin bazıları kalıcı niteliktedir, bir kısmına ise yalnızca konuşma dilinde rastlanır. Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde iç sesinde “-l-” bulunduran bazı kelimeler de, “-l-” sesin düşürülmüş şekilleriyle Eski Anadolu Türkçesi ve onun devamı olan Türkiye Türkçesi ile çağdaş lehçelerde kullanıla gelmiştir: *aslan* < *arşlan*, *bile* < *birle*, *getirmek* < *keltürmek*, *i-mek* < *er-mek*, *ise* < *erşer*, *kardeş* < *karındaş*, *o* < *ol*, *oturmak* < *olturmak*, *pek* < *berk*, *sepelemek* < *serpelemek* (Özkan vd., 2001: 328-332).

Saha (Yakut) Türkçesinde “-tAr / -tAx” olan (Kirişcioğlu, 1994: 27-28) şart kipi eki, Eski Türkçede “-sAr”dır. Günümüz yazı dillerinde bu ek, eski Türkçedeki “-sAr”ın sonundaki “-r” ünsüzünün kalıcı olarak düşmesiyle “-sA” şeklini almıştır: yarın gelse, çalışsa, yürüsek mi?

“-lAr” çokluk eki, tarihî dönem metinlerinde ve çağdaş lehçe/şivelerde varlığını devam ettirebilmesine karşılık, bazı lehçe/şivelerde fonetik değişimlerle “-lAr” yanında, “-lOr, -dAr, -dOr, -tAr, -tOr” gibi şekiller de kullanılmaktadır. Bunlardan başka bazı şivelerde ekin sonundaki “-r” ünsüzünün kalıcı olarak düştüğü ve ekin “-lA” şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

Diğer lehçe/şivelerde görülmeyen “-s-” ünsüzünün kelime başında kalıcı düşmesi örneklerine, Saha (Yakut) Türkçesinde rastlanmaktadır. “-s-” ünsüzünün düşmesi ve örnekleri Kirişcioğlu’nun eserinde şöyle geçmektedir: “*Kelime başı s-si önce Başkurtçada olduğu gibi h-’ye dönmüş sonra kaybolmuştur. Sen > en, saal > aal, suub > uu, semiz > emis*” (Kirişcioğlu, 1994: 27).

Kırgız Türkçesinde de “-b-” kalıcı düşmesi, ünlü uzunluklarıyla şu örneklerde gerçekleşmiştir: “*suu* (<*sub*), *uu* (*ab: aw*); *calooru-* (<*ET yalbar-*): *yalvarmak*, *cooş* (<*ET. yabaş*) *yavaş*” (Başdaş-Kutlu, 2004: 20).

Kelime başında Eski Türkçe metinlerde de “-y-”li ve “-y-”siz kullanılan bazı kelimeler, günümüzde de bazı lehçelerde “-y-”li şekilleriyle bazılarında da “-y-”siz şekilleriyle kullanılmaktadır. “-y-”siz kullanımları kelime başında “-y-” ünsüzünün düşmesi olarak değerlendirirsek burada da kalıcı ünsüz düşmesi görülmektedir: *yılan-ılan*, *yıldız-ıldız/ılduz*, *yincü-incü/inci*, *yır-ır* vb. Bu durum, Hazainu’s-Sa’adat adlı eserde de görülmüştür: “*ılan 25a.13* < (*yılan*), *ılduzı 50a.11* < (*yıldız*), *ılcağ 13a.12* < (*yılı-*), *ırağ 21b.1* < (*yırak*), ... *iplik 58b.17* < (*yiplik*)” (İlhan, 2009: 94).

Besim Atalay da “-sız, -siz” ekinin yapısını anlatırken, iç seste “-y-” düşmesinden bahsetmektedir. Eserde şu bilgilere yer verilmektedir: “*Olumsuzluk ve yokluk bildiren « -sız, -siz » edatının aslı «-siyiz, -siyiz» olmalıdır ki bu da «kırmak» ve «yenmek» anlamlarına gelen «sıymak, simak» fiilinden gelmiş olacaktır. Her ne kadar «sımak» fiilinde bugün «y» harfi görülüyorsa da*

«sıyırmak» fiilinde bu harf hâlâ görülüp durmaktadır. Türkçemizde «r-z» değişmesi çoktur” (Atalay, 1942: 331) dedikten sonra Çağatayca’da “yün makası” anlamına gelen “kılsık” kelimesi ile “eksik” kelimelerini de tanık olarak göstermekte, buradaki “-sık/-sik” eklerinin de sıyık kelimesinden “-y-” düşmesiyle çıktığını ifade etmektedir.

İçerisinde çift ünsüz bulunan bazı alınma kelimelerde, aynı olan çift ünsüzlerden biri düşürülerek kelimeler, kalıcı ünsüz düşmesiyle yazı dilimizde kullanılmaktadır: ama < amma; avanta < avanta; bedesten < bezzâzistân; belediye < belediyye; çapa < zappa; hamam < hammâm; kasap < kassâb; kere < kerre; keten < kettân; kına < hinnâ; samur < semmûr; saraç < serrâc; tabak < debbâğ vb.

Diş ünsüzlerinden olan “r”, iç ve son ses durumunda düşerler. Özellikle “-s-” ile birlikte kullanıldığı “üst, ast” gibi kelimeler, birleşik kelime oluşturdukları zaman “r” sesini kalıcı olarak düşürürler: ast başkan > asbaşkan, ast subay > assubay, ast teğmen > asteğmen, üst teğmen > üsteğmen, üst çavuş > üsçavuş gibi.

2.2.2. Geçici Ünsüz Düşmeleri:

Bu tür ünsüz düşmeleri daha çok yazı dili hâline dönüşmemiş ağızlarda görülen düşmelerdir. Bunlar, bir yazı dili içerisinde bölgeden bölgeye farklılık gösterebilirler. Düşme yeri açısından kalıcı düşmelerde olduğu gibi kelime başında, ortasında, sonunda görüldüğü gibi eklerde, ek başı ve sonundaki ünsüzlerin düşmesi şeklinde de görülmektedir.

Damak ünsüzü olan “ğ” de geçici ünsüz düşmesi olarak konuşma dilinde düşmektedir. Bu konuda Özkan ve diğerleri şu bilgiyi vermektedirler: “*Konuşma dilinde de ğ ünsüzünün iç ve son ses durumunda, çoğu zaman söylenmediği görülmektedir. Ancak bu durumda kendinden önceki ünlüyü uzatmaktadır. ağaç > a: ç, ağız > a: z, ağlamak > a: lamak, bağır > ba: r, çağ > ça: , dağ > da: , mağaza > ma: za, oğlan > o: lan, sağdıç > sa: dıç*” (Özkan vd., 2001: 328-332).

“l, r; y, n” akıcı ünsüzleri, konuşma dilinde düşürülmektedir. Bu da ağız bölgelerine göre farklılık gösteren geçici bir düşmedir: altmış > atmış, asfalt > asfat, bir şey > bi şey, bir tane > bi tane, gayri > gari, haydi > hadi, öyle > öle, sonra > sora, söylemek > sölemek, var > va vb.

Karahan, “y ünsüzü, Doğu grubu ağızlarında, ilk hecesinde dar ünlü bulunan belirli bazı kelimelerin başında düzenli olarak düşmüştür. Aslında bir ünsüz düşmesi mi yoksa ünsüz türemesi mi olduğu hususu tartışmalı olan bu hadise, Doğu grubu ağızlarını Batı ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarından ayıran fonetik bir ölçüdür” (Karahan, 1996: 31) diyerek Anadolu ağızlarında “y” ünsüzünün durumunu göstermektedir. Aynı yazı dili içindeki bu farklılık da geçici bir ünsüz düşmesi olarak görülmektedir. Aşağıdaki örnekler de Karahan’ın eserinde yer almaktadır: “*igitti, üregim (68), ıldız, ilân, üzük (Bn/OÖ, 74), üzüh (Bt/HZ-1, 308), igirmî, igit, ilan, ütünden (Dy/FO, 65), igidim, ilanı, ük (El/AB, 93), igit, üregim, üşgek, üzük (Erzn/MS, 98), igit, ilan ıldırım, it-, ürelî, üz, üzüü (Erzr/EG, 198),*

üzüğü (Mş/KF, 3), igirmi (17), ilan, ürek, üzük (Tn/OA, 13), igirmi (34), üzük (Ur/KEK, 26), üregim (3), üzünü (Vn/AlAD, 4), ilan, ulduz, üzük (Vn/MD, 8)” (Karahana, 1996: 31).

Alıntı kelimelerde gırtlak ünsüzü olan “h” de çoğu zaman erimekte ve geçici olarak düşmektedir: Ahmet > Amet, Abdullah > Abdulla; cephe> cepe; dirhem> direm; eczahane> eczane; hastahane> hastane; haşhaş> haşaş; hoparlör> oparlor; mahbûs> mapıs; Mehmed> Memet; meşhed> maşad; postahane> postane vb.

Alıntı kelimelerde, dış ünsüzleri olan “d” ve “t”, iç ve son ses durumunda düşerler. Bu da yazıda gösterilmeyen geçici düşmelerdir: “*âbdest* > *aptes*, *artist* > *artis*, *destgâh* > *tezgâh*, *dost* > *dos*, *fihrist* > *fihris*, *katarakt* > *katarak*, *makinist* > *makinis*, *serbest* > *serbes*, *solist* > *solis*” (Özkan vd., 2001: 332).

3. Sonuç:

Ünsüz düşmesinin temel sebepleri olarak *Türkçenin asli sesi olmayan ünsüzlerin düşürülmesi / Alınma kelimelerin dilin bünyesine uydurularak alınırken meydana gelen düşmeler; Türkçenin asli ünsüzlerinin lehçe, şive ve ağızların oluşumunda toplumsal tercihlere bağlı olarak düşürülmesi; sesin özelliğine bağlı olarak düşürülmeler* gibi üç temel sebep tespit ettik.

Düşen ünsüzlerin durumu açısından, yazı diline yansıyan düşmeleri kalıcı düşmeler; ağızlarda görülen ve bir yazı dili içerisinde bölgeden bölgeye değişebilen düşmeleri, geçici düşmeler olarak kabul ettik. Her iki tür düşme de Türkçede çokça görülmektedir. Türkçede düşen ünsüzün yeri açısından kelime başı, içi ve sonu ile ek başı ve sonunda ünsüz düşmeleri görülmektedir.

Ünsüz düşmesi olayı “b, d, f, g, ğ, h, k, l, m, n, r, s, ş, t, v, y, z” seslerinde görülmektedir. Ön sesteki ünsüz düşmesi daha çok “b-, h-, n-, ş-, v-, y-” seslerinde meydana gelir. Bunların arasından “h-” ünsüzü alınma kelimelerde çokça düşerken, “y-” ünsüzü Türkçe kelimelerde çokça düşer.

İç seste ise ses düşmesi daha çok meydana gelmektedir. Düşen sesler “-b-, -d-, -f-, -g- /-ğ-, -ğ-, -h-, -k- /-k-, -l-, -m-, -n- /-ñ-, -r-, -s-, -ş-, -t-, -v-, -y-, -z-”dir. Bunların içerisinde, “-f-, -g- /-ğ-, -ğ-, -h-, -k- /-k-, -l-, -n-, -r-, -t-, -v-, -y-” sesleri daha çok düşmüştür. “-f-, -h-, -v-” sesleri yabancı kelimelerde bulunabileceğinden, bu seslerin düştüğü örnekler de yabancı kelimelerde çokça karşımıza çıkmaktadır.

Son sesteki ünsüz düşmelerinin ise “-b-, -g-/ğ-, -h-, -k/-k-, -l-, -n-, -r-, -s-, -t-, -v-, -y-, -z-” seslerinde olduğu görüldü. Bunlardan “-g-/ğ-, -k/-k-” seslerinin düşmesi, Türkçenin tarihî gelişimine bağlı olarak oluşmuş iken “-t-, -r-, -v-, -h-” seslerinin daha çok yabancı kelimelerde düştüğü görülmüştür.

“r” ünsüzünün titrek bir ses olması ve telaffuzu zorlaştırması; “y” ünsüzünün yarı ünlü değerinde olması, bu iki ünsüzün Türkçe kelimelerde düşmelerine sebep olmaktadır.

KISALTMALAR ve KAYNAKLAR

- (DLT) Atalay, Besim. (1998). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I.* (4. baskı) Ankara: TDK Yayınları.
Atalay, Besim. (1942). *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme.* Ankara: TDK Yayınları.
- (KTG) Başdaş, Cahit - Abdülmukaddes Kutlu. (2004). *Kırgız Türkçesi Grameri.* Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları.
- (KBAYA) Buran, Ahmet. (1997). *Keban Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları.* Ankara: TDK Yayınları.
- (EİA) Buran, Ahmet. (2003). *Elazığ İli Ağızları.* Elazığ.
Caferoğlu, Ahmet. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: TDK Yayınları.
- (ÖTG) Coşkun, Volkan. (2000). *Özbek Türkçesi Grameri.* Ankara: TDK Yayınları.
- (KTA) Eckmann, Janos. (1962). *Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı.* Nemeth Armağanı, Ankara.
Ercilasun, Ahmet B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi.* Ankara: Akçağ Yayınları.
- (ErİA) Gemalmaz, Efrasiyab. (1978). *Erzurum İli Ağızları.* Erzurum.
- (KYA) Gülensoy, Tuncer. (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağızları.* Ankara: TDK Yayınları.
- (RİA) Günay, Turgut. (1978). *Rize İli Ağızları.* Ankara: Ankara Üniv. Basımevi.
- (HS) İlhan, Nadir. (2009). *Eşref b. Muhammed Hazainu's-Sa'adat (İnceleme-Metin-Dizin).* Malatya.
Karahan, Leylâ. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması.* Ankara: TDK Yayınları.
- (STG) Kirişcioğlu, M. Fatih. (1994). *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri.* Ankara: TDK Yayınları.
- (GBAA) Korkmaz, Zeynep. (1956). *Güney-Batı Anadolu Ağızları, Sesbilgisi (Fonetik).* Ankara: TDK Yayınları.
- (NYA) Korkmaz, Zeynep. (1994). *Nevşehir ve Yöresi Ağızları.* Ankara: TDK Yayınları.
- (AYA) Nakiboğlu, Sadi H. (2001). *Adıyaman ve Yöresi Ağızları.* Niğde.
- (EA) Olcay, Selahattin. (1966). *Erzurum Ağzı.* Ankara: TDK Yayınları.
Özkan, Mustafa - Esin, O. - Tören, H. (2001). *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım.* İstanbul: Filiz Kitabevi Yayınları.
- (GTG) Özkan, Nevzat. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri.* Ankara: TDK Yayınları.
- (YUTG) Öztürk, Rıdvan. (1994). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri.* Ankara: TDK Yayınları.
- (GKAYA) San, Sabri Özcan. (1990). *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları.*
- (BKTM) Tamir, Ferhat. (1989). *Barköl'den Kazak Türkçesi Metinleri.* Ankara.
- (OTM) Tekin, Talat. (2003). *Orhun Türkçesi Grameri.* İstanbul.
- (ETT) Timurtaş, Faruk Kadri. (1981). *Eski Türkiye Türkçesi.* İstanbul.
- (İMS) Toparlı, Recep, (1992). *İrşadü'l Müluk ve's-Selatin.* Ankara.
- (PKTA) Yüksel, Zühal. (1989). *Polatlı Kırım Türkçesi Ağzı.* Ankara.